

VIEŠOSIOS TVARKOS IR VISUOMENĖS SAUGUMO RYŠIO AKTUALUMAS GLOBALIZACIJOS SĄLYGOMIS

Vytautas Šlapkauskas

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedra
Ateities g. 20, LT - 2057 Vilnius
Telefonas 8-5-2714697
El.paštas: slapkauskas@mruni.eu*

Santrauka. Viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo ryšio diskurso imtis verčia trys persipynę globalūs procesai: 1) informacinės civilizacijos formavimasis, 2) virš nacionalinių politinių bendruomenių ir su jomis susijusių naujų tapatybių formavimasis; 3) globalizacijos plitimas. Šie globalūs procesai transformuoja visuomenės saugumo garantijas ir viešąją tvarką bei jos užtikrinimo galimybes.

Šio tyrimo tikslas – atskleisti objektyviai besiklostančias viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo ryšio gilumines transformacijas, kurias sukelia informacinės epochos pradžioje vyraujančių socialinių sąlygų ir naujų veiksmų konfliktas.

Viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo ir ryšio diskursas atskleidė:

1. Klasikinės socialinės tvarkos kaip individo ir bendruomenės saugumo formos esminį vaidmenį. Tik bendrų elgesio normų laikymosi procese susiformuoja visuomenė. Todėl yra tik tiek visuomenės, kiek funkcionali yra socialinė tvarka.

2. Liberaliąją viešąją tvarką kaip demokratijos ir rinkos sąveikos padarinį. Tačiau demokratijos ir rinkos sąveikos raidoje tai pat išryškėja, kad nacionalinė valstybė yra nepakankamas liberaliosios viešosios tvarkos funkcionalumo garantas.

3. Globalizacijos poveikį liberaliosios tvarkos garantams. Globalizacijos poveikyje silpnėja valstybės ir pilietinės visuomenės galios užtikrinti liberaliosios viešosios tvarkos funkcionalumą ir saugumą. Viešosios tvarkos reikalavimai vis dažniau tampa ne nacionalinės, o virš valstybinių subjektų konstravimo objektu. Todėl labai tikėtina, kad suaktualėjusios visuomenės saugumo užtikrinimo problemos bus sprendžiamos vis labiau orientuojantis į klasikinės socialinės tvarkos sampratą.

Pagrindinės sąvokos: viešoji tvarka, visuomenės saugumas, demokratija, rinka, globalizacija.

IVADAS

Saugumas yra vienas svarbiausių žmogaus poreikių (pagal A. Maslow). Todėl žmonių grupė, kurdama bendras viešojo elgesio taisykles bei jų laikydama ir puoselėdama atitinkamas vertybes, siekia garantuoti savo saugumą ir šiame procese tampa bendruomene (visuomene). Kiekvienas visuomenės tipas turi savo vertybes¹ kurios susiklosto atitinkamos epochos formavimosi procese ir yra jos skiriamieji bruožai. Taigi visuomenė savo raidoje kuria naujas pagrindinių poreikių įgyvendinimo galimybes ir jų pagrindus - viešąją tvarką.

Dauguma šiuolaikinio pasaulio visuomenių egzistuoja skirtingoje savo socialinės raidos situacijoje: vienos yra pereinamajame laikotarpyje iš pramoninės eros į informacinę epochą, kitos - kuria informacinę civilizaciją. Pereinamasis laikotarpis neišvengiamai turi neigiamus lydimuosius reiškinius. Pavyzdžiui, Fr. Fukujama pabrėžia, kad JAV ir kitų šalių perėjimą į informacinę epochą

¹ Инглехарт Р. Постмодерн: Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // ПОЛИС. 1997. №4. С. 16.

lydėjo rimti socialinio gyvenimo pablogėjimai². Svarbiausias pereinamojo laikotarpio ir informacinės epochos pradžios lydimasis reiškinys yra visuomenės socialinės struktūros giluminė transformacija³. Tai reiškia, kad informacinės epochos formavimosi pradžios procese vyksta giluminės visuomenės saugumo garantijų ir viešosios tvarkos transformacijos.

Tyrimo tikslas – atskleisti objektyviai besiklostančias viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo ryšio gilumines transformacijas, kurias informacinės epochos raidos pradžioje sukelia demokratijos ir rinkos sąveika globalizacijos sąlygomis. Tyrimas grindžiamas socialinės tikrovės raidos filosofinės analizės metodu.

KLASIKINĖ SOCIALINĖ TVARKA – PIRMAPRADĖ IR ESMINĖ INDIVIDO IR BENDRUOMENĖS SAUGUMO FORMA

Dabartinės pasaulio visuomenės funkcionuoja pereinamojo iš pramoninės eros į informacinę epochą ir informacijos epochos pradžios laikotarpiu. Šiuo laikotarpiu neišvengiamai vyksta visuomenės saugumo garantijų ir viešosios tvarkos transformacijos, kurių subjektai yra naujas socialines ir politines galias įgyjančios socialinės grupės visuomenės viduje bei aktyvėjantys virš nacionalinio poveikio subjektai. Siekiant kuo giliau suvokti vykstančias visuomenių struktūrinės transformacijas ir galimus jų socialinius padarinius, būtina išnagrinėti klasikinės socialinės tvarkos vaidmenį svarbiausių žmogaus poreikių tenkinimo ir bendruomenės formavimosi procesuose. Didžiausius tokio pobūdžio tyrimus yra atlikę Fr. A. von Hayekas, todėl remsimės kai kuriomis jo įžvalgomis, neprarandančiomis mokslinę vertės.

Hayeko tyrimai atskleidė, kad „būtina visiškai išsivaduoti nuo iliuzijos, kad pirmiau egzistuoja visuomenė, ir tik vėliau ji susikuria sau įstatymus. Šia klaidinga idėja remiasi visas konstruktyvistinis racionalizmas, pradedant Descartes‘u ir Hobbesu – per Rousseau ir Benthamą – iki šiuolaikinio teisinio pozityvizmo; būtent ši idėja tyrinėtojams užgožė tikrąjį teisės ir valdžios santykį. Tik dėl to, kad individai laikosi tam tikrų bendrų taisyklių, žmonių grupė gali gyventi tos tvarkos, kurią vadiname visuomenė, sąlygomis. <...> Individai, nesutariantys dėl bendrų vertybių, kartais gali susitarti dėl tam tikrų konkrečių tikslų ir efektyviai veikti remdamiesi tokiu susitarimu. Tačiau tokio sutarimo dėl konkrečių tikslų niekada nepakaks, kad susiklostytų toji stabili tvarka, vadinama visuomene“⁴. Iki šiol Lietuvoje gajos yra abi iliuzijos: 1) visuomenės ir viešosios tvarkos skirties iliuzija; 2) visuomenės kaip interesų grupių sutarties iliuzija.

² Фукуяма Фр. Великий разрыв. - Москва: Издательство АСТ, 2003. С. 13-14.

³ Крауч К. Постдемократия. - Москва: Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2010. С 74-92.

⁴ Hayek Fr. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka. -Vilnius: Eugrimas, 1998. P.146 – 147.

Esminis bendruomenės ir tvarkos ryšio klausimas yra toks: kaip primityviomis sąlygomis gali išgyventi individai? Jie išgyventi gali tik grupėmis, kartu bandydami patenkinti savo pagrindinius poreikius. Todėl bendruomenės arba socialinės tvarkos atsiradimas ir raida yra natūralus procesas, kuris grindžiamas žmonių pagrindinių poreikių įgyvendinimo poreikiu ir kuriame neišvengiamai susiformuoja bendruomenės primatas prieš individą. A. Maslow pabrėžė, kad “šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą. Pavyzdžiui, saugumas yra galingesnis ir stipresnis, skubesnis, anksčiau atsirandantis, gyvybiškesnis poreikis nei meilė, o maisto poreikis paprastai yra stipresnis už kiekvieną kitą. Be to, visus šiuos poreikius galima laikyti žingsniais laiko taku prie bendro savęs aktualizavimo, kuris apima visus bazinius poreikius”⁵. Tai reiškia, kad pagrindinių poreikių tenkinimo procese savaime klostėsi tokios socialinio elgesio taisyklės, kurios ne tik padėjo išgyventi kuo didesniame jas praktikuojančių žmonių grupių skaičiui, bet ir siekti aukštesnių gyvenimo tikslų.

Pagrindinių poreikių tenkinimo ir grėsmių vengimo procese išliko tik tos žmonių grupės, kurios sugebėjo gamtinę atranką susieti su kultūrinės atrankos pradmenimis, t.y. sugebėjo intuityviai laikytis tokių bendrų elgesio normų, kurios didino tarpusavio atvirumą, pasitikėjimą ir saugumą. Taigi bendrų elgesio taisyklių laikymasis buvo esminis grupės organizuotumo didinimo pagrindas. Labai svarbu pabrėžti, kad savaiminės socialinės tvarkos taisyklės, kurios valdo žmogaus elgesį ir jam suteikia racionalumo bruožų, pasižymi dviem ypatybėmis: 1) jomis vadovaujamosi veikloje, nors veikiančiam individui jos nėra žinomos artikuliuotu pavidalu. Jos tiesiog reiškiasi kaip veiksmų reguliarumas, kuris gali būti eksplicitiškai aprašytas; 2) tokių taisyklių pradedama laikytis todėl, kad faktiškai jos suteikia jomis besivadovaujančiai grupei pranašumo kitų grupių atžvilgiu, bet ne todėl, kad jos yra žinomos⁶. Kitaip tariant, žmogus jau veikė prieš pradėdamas mąstyti bei suprasti. Tai, ką vadiname supratimu, galiausiai yra ne kas kita kaip žmogaus sugebėjimas reaguoti į aplinką pagal tokią elgesio schemą, kuri padeda jam išlikti. Taip kūrėsi socialinių vertinimų ir normų visuma: to, kas vyksta, kas yra gėris, kas – blogis, ko reikia siekti, o ko reikia vengti, kaip reikia elgtis vienoje ar kitoje situacijoje ir t.t. Šios visumos pagrindu buvo sprendžiama, ką reiškia vienas arba kitas įvykis, reiškiny, koks įvykių, reiškinių, daiktų santykis. Visa tai – svarbiausi visuomenės kultūros elementai.

Taigi klasikinė socialinė tvarka - tai konkrečioje visuomenėje susiklosčiusi ir besivystanti visuma bendruomeninių ryšių ir santykių ypatybių, kurių praktikavimas padeda išgyventi ir siekti aukštesnio gyvenimo lygio kuo didesniame visuomenės ar socialinės grupės narių skaičiui. Socialinė tvarka, be kurios atsiradimo ir raidos individai negali susiburti į bendruomenę, yra bet kurios

⁵ Maslow A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. -Vilnius: Mintis, 1989. P. 343.

⁶ Hayek Fr. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka.- Vilnius: Eugrimas: 1998. P. 36-37.

visuomenės atributas (esminė savybė, be kurios visuomenė neegzistuoja). Socialinės tikrovės konstravimo analizė atskleidė, kad bendruomenė klostosi ir jos saugumas stiprėja bendrų įpročių institucionalizacijos procese⁷. Kitaip tariant, iš įsitvirtinusių naudingiausių bendrų įpročių palengva susiformuoja socialinė institucija [lot. *institutio* – nustatymas, sutvarkymas]. Institucija suvokiama dvejopai - kaip vidinis ir išorinis žmogaus veiklą reguliuojantis veiksnys. Dėl institucijos imperatyvų tariamo neišvengiamumo žmogus perima jam “primestus” elgesio, veiksmų modelius ir lieka įsitikinęs, kad jo veiksmų eiga yra vienintelė jam galima ir vienintelė gyvenimiškai prasminga⁸. Dar institucija suvokiama kaip išorinis žmogaus veiklą reguliuojantis veiksnys, pavyzdžiui, bendruomenė arba kitoks žmonių susivienijimas, bendrija.

Klasikinės (dar kitaip – tradicinės) socialinės tvarkos „augimo“ arba bendrų įpročių institucionalizacijos procese susiklostė trys socialinės institucijos – moralė, religija ir teisė. Neatsitiktinai lotynų kalbos žodžio „mos“, iš kurio kilo žodis „moralė“ pirmykštė reikšmė buvo valia⁹. Tai reiškia, kad susiformuoja klasikinės (tradicinės) visuomenės trys socialinės sąmonės formos – moralinė, religinė ir teisinė. Todėl labai svarbu pabrėžti du esminius susijusius dalykus: 1) klasikinės socialinės tvarkos funkcionavimo būdų (moralinio, religinio ir teisinio) ir žmonių bendruomenės sąmonės formų (moralinės, religinės ir teisinės) ryšį; 2) socialinių (viešųjų) santykių srities vyravimą prieš siaurą asmeninių santykių sritį. Tai reiškia, kad socialinės tvarkos funkcionalumas grindžiamas bendruomenės narių tarpusavio kontrole, vadinama socialine kontrole. Socialinių institucijų pagrindu susiformuoja tradicinių visuomenių socialinė struktūra. Socialinė struktūra – tai visuomenės, kaip socialinės sistemos sandara, kurios elementai – socialinės institucijos, socialinės grupės, socialinės organizacijos ir socialinio veikimo formos – susieti tarpusavio ryšiais. Pavyzdžiui, moralė kaip socialinės sąmonės forma turi tris esminius elementus:

1. Atsakingų narių bendruomenė, pvz., šeima, tradicinė kaimo ir miesto bendruomenė. Socialinei sąmonei svarbus yra bendruomenės nario elgesys kitų individų atžvilgių, ir kitų individų elgesys grįžtamasis elgesys. Pavyzdžiui, pagalba, užuojauta ir pan.

2. Nematerialių vertybių sistema – tiesa (išmintingumas, tiesumas, atvirumas, taurumas), teisingumas (atsakingumas, sąžiningumas, pareigingumas), patikimumas (drausmingumas, ištikimybė, pastovumas, orumas), darna (pagalba kitam, gailėstingumas, užuojauta, meilė), kurių siekti yra bendruomenės tikslas.

3. Gyvenimo būdas, kuris apima ir bendrų elgesio normų laikymąsi. Tai reiškia, kad gyvenimo būdas grindžiamas visiems bendruomenės nariams žinomos socialinės tvarkos

⁷ Berger P., Luckmann Th. Socialinės tikrovės konstravimas. -Vilnius: Pradai, 1999. P. 74-90.

⁸ Berger P. L. Sociologija. Humanistinis požiūris. Kaunas: UAB “Litera”, 1995. P. 90-92.

⁹ Anzenbacher A. Etikos įvadas. - Vilnius, Aidai, 1995. P. 17.

puoselėjimu ir dėl to yra suprantamas bei prognozuotinas. Bendrų taisyklių paisymas bendruomenėje neišvengiamai virto bendruoju gėriu, kuris pradžioje reiškėsi kaip teisingumo jausena. Bendro gėrio - teisingumo įsisąmoninimo procesas kultūrinės atrankos būdais grįžtamai įtakojo bendruomenės narių socialinės kontrolės stiprėjimą ir jos savireguliacijos sugebėjimo saviugdą. Visuomenės narių savireguliacijos sugebėjimas arba homeostazė - tai dinaminės pusiausvyros modelis, būdingas sudėtingai susiorganizuojančioms sistemoms, sugebančioms leistinose ribose išlaikyti savo esminius parametrus ir funkcijas. Tradicinės visuomenės savireguliacijos sugebėjimas yra socialinės, moralinės prigimties ir pasireiškia jos kolektyvinės sąmonės forma. Klasikinės visuomenės savireguliacijos sugebėjimas pasireiškė ir tuo, kad socialinė tvarka nuolatos buvo orientuojama atlikti savo pagrindinę paskirtį – tarnauti visuomenės saugumo užtikrinimui.

LIBERALIOJI VIEŠOJI TVARKA KAIP DEMOKRATIJOS IR RINKOS SĄVEIKOS PADARINYS

Teoriniai liberaliosios viešosios tvarkos pagrindai. Liberalioji viešoji tvarka grindžiama dviem teoriniais pagrindais – demokratijos ir liberalizmo teorijomis. Liberalioji viešoji tvarka realiai susiformuoja visuomenėje liberaliosios demokratijos vertybių pagrindu, kai susidaro individo „išlaisvinimo“ iš tradicinės socialinės moralės „varžtų“ socialinės sąlygos. Tokių socialinių sąlygų atsiradimui yra būtina, bet nepakankama visuomenės demokratinė būklė. Individo „išlaisvinimas“ vyksta tada, kai modernusis politinis mąstymas tampa liberaliosios visuomenės būdingu bruožu. Kitaip tariant, demokratija turi suaugti su liberalizmu - moderniuoju politiniu mąstymu.

Modernusis politinis mąstymas prasideda klasikinio liberalizmo autorių darbais ir grindžiamas penkiomis prielaidomis: 1) žmogaus teisių akcentavimas ir su tuo susijęs susižavėjimas negatyviaja laisve; 2) mechaninė politikos samprata; 3) radikalus privatumo ir viešumo sričių atskyrimas; 4) teisingumo iškėlimas pirmiau [aukščiau] gėrio; 5) moralinio spontaniškumo idėja¹⁰. Modernusis politinis mąstymas esmingai skiriasi nuo klasikinio mąstymo, būdingo tradicinei visuomenei. J. Habermasas išskyrė tris klasikinio ir moderniojo politinio mąstymo skirtis: 1) klasikiniu mąstymu politika yra etikos tęsinys, o moderniuoju požiūriu šie du dalykai griežtai skiriasi; 2) klasikinis mąstymas aiškino politiką kaip *praxis*, o modernusis mąstymas – kaip *techne*; 3) klasikinis mąstymas laikėsi įsitikinimo, kad iš politikos negalima padaryti griežto mokslo, o modernioji politikos samprata grindžiama priešingu įsitikinimu¹¹. Taigi klasikinio ir moderniojo

¹⁰ Jokubaitis A. Politika be vertybių. -Vilnius: Vilniaus universiteto TSPMI, 2008. P. 128-129.

¹¹ Habermas J. Theory and Praxis. – Boston: Beacon Press, 1974. P. 42.

politinio mąstymo skirtys yra svarbi priemonė paaiškinti gilią klasikinės socialinės ir liberaliosios viešosios tvarkos sampratų skirtį. Jei socialinės tvarkos giluminis pagrindas yra jos savaiminis augimas¹², tai liberalioji viešoji tvarka konstruojama tikslingai kaip techninis mechanizmas.

Moderniojo politinio mąstymo centre yra individas ir jo teisės, su kuriomis siekiama pragmatinių tikslų – sukurti minimalius įrankius riboti „visų karą prieš visus“ tiek, kad būtų įmanoma santykinai saugi individų egzistencija. Remiantis moderniojo mąstymu galima teigti, kad žmogaus teisių samprata yra svarbi ne tiek vertybiniu, bet labiau instrumentiniu požiūriu. Neatsitiktinai klasikinė liberalizmo filosofija grindžiama idėja, kad „visų karą prieš visus“ gali sustabdyti tik laisvų individų susitarimu sukurta valstybė, kuri gali kištis į jų gyvenimą pagal iš anksto apibrėžtas taisykles ir tik tai tiek, kad juos apsaugotų nuo destruktijos ir smurto¹³. Tai minimalistinės valstybės samprata, kurios požiūriu valstybė kuriama individų ir jų bendruomenės saugumui užtikrinti. Remiantis Loko socialinės sutarties teorija, valstybė turi būti labai stipriai orientuota į ją sukūrusius individus. Šiuo požiūriu valstybė yra ją sukūrusių individų bendruomeniškumo forma ir turi būti vengiama rimtų susidūrimų tarp valstybės ir piliečių. Valstybė ir visuomenė yra tiek suaugusios, kad individų saugumas ar nesaugumas yra neatsiejamas nuo valstybės saugumo. Anot P. Reynoldso, R. Nozicko ir kitų autorių, individų vertybės turėtų būti pirminis kriterijus vertinti valstybės elgesį, nes minimalioje valstybėje kolektyvinės struktūros turi būti subordinuotos pirminei žmogaus teisių vertybei¹⁴. Todėl su žmogaus teisių įteisinimu buvo įgyvendinta klasikinio liberalizmo svajonė paversti žmogaus teises tarsi gamtos jėga, ribojančia visų individų karą prieš visus ir valstybę naudoti savo galią prieš individus.

Moderniojo politinio mąstymo ir rinkos sąveika. Liberalioji viešoji tvarka tikslingai konstruojama, kai skirtingos liberaliosios demokratijos visuomenės grupės sukaupia moderniojo politinio mąstymo patirties. Pirmuosius moderniojo mąstymo pradmenis visuomenės nariai įsisavina, kai jie demokratinio balsavimo būdu iš viešojo gyvenimo „pašalina“ dvi klasikines socialines institucijas – moralę ir religiją ir konstituciškai įtvirtina jų asmeninio pasirinkimo statusą. Toks pakeitimas yra svarbus bent dviem aspektais: 1) liberaliosios demokratijos visuomenės socialinė struktūra toliau bus konstruojama teisės kaip vienintelės socialinės institucijos pagrindu; 2) moralės ir religijos kaip socialinių institucijų statuso „pakeitimas“ teikia formalias prielaidas įteisinti moralinį ir religinį reliatyvizmą ir šiuo pagrindu formuoti vertybiniu požiūriu pliuralistinę visuomenę.

¹² Hayek Fr. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Taisyklės ir tvarka. I. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 80-81.

¹³ Berlin I. Vienovė ir įvairovė. – Vilnius: Amžius, 1995. P. 160.

¹⁴ Reynolds P.A. An Introduction to International Relations. - London: Longman, 1980. P. 47-48.

Iš viduramžių atėjo idėja, kad teisė turi tarnauti tam tikros faktinės padėties sukūrimui. XX a. daugelio Vakarų valstybių elitas, pavyzdžiui, amerikiečių Realistinės teisės mokykla¹⁵, siekė teisę paversti instrumentu, su kuriuo galėtų įgyvendinti pagrindinę Švietimo epochos idėją – konstruoti visuomenę. Liberaliosios demokratijos visuomenės „išlaisvinimas“ iš moralės ir religijos „varžtų“ leidžia valstybei paversti teisę moderniu politinės jėgos įrankiu, kuriuo konstruojama liberalioji viešoji tvarka. Kai teisė yra laikoma vien valstybės politinės jėgos įrankiu, tai tuo pačiu ji laikoma nepriklausoma nuo kitų socialinio reguliavimo sistemų, ypač nuo moralės ir papročių paramos. Daugiau nebemanoma, jog teisė efektyvi dėl jos dermės su tautos papročiais. Teigiama priešingai: teisės efektyvumas kyla iš politinės jėgos koncentracijos. Moderni teisinė sistema suprantama kaip ypatingas valdžios galios mechanizmų rinkinys, naudojantis racionaliai išplėtotą teisinę doktriną, kurią kuria, aiškina ir taiko specializuotos valstybės teisinės įstaigos. Bet teisės (kaip valstybės įstaigų taikomos normos sprendimams priimti) ir moralės (kaip plačiojoje visuomenėje faktiškai egzistuojantys mąstymo ir elgesio modeliai) ryšiai žmonių sąmonėje atrodo silpnėjantys ir galų gale išnykstantys. Įstatymų leidėjams ir eiliniams piliečiams teisė virsta grynai techniniu reguliavimu, kuriam dažniausiai trūksta aiškaus moralinio elemento¹⁶.

Taigi moderniosios teisės vyraujantis bruožas yra jos techninis (instrumentinis) pobūdis. Tokia modernioji teisė yra šiuolaikinės valstybės valdymo įrankis. Tačiau moderniosios teisės techninį pobūdį visuomenė supranta kaip jos trūkumą: socialinių grupių, kurias teisė reguliuoja, sąmonėje teisės atsiskyrimas nuo moralės ir papročių galų gale sąlygoja jos faktinį nykimą daugelio piliečių sąmonėje, nes jie neturi reikiamos kompetencijos pažinti ir įsisavinti techniškąją teisę. Taigi siekdami sukurti teisę kaip veiksmingą ir nepriklausomą socialinės kontrolės bei socialinio vadovavimo priemonę, galų gale gauname priešingą rezultatą: techniškos teisės visuomenė nepažįsta ir dėl to ji nėra socialiai veiksminga. Kitaip tariant, didėjant instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimui mažėja pozityviosios teisės socialinė reikšmė ir tuo pačiu didėja individų teisinio pliuralizmo ir ypač teisinio nihilizmo visuomenėje sklaidos galimybės, kurios moralinio reliatyvizmo sąlygomis palaipsniui virsta liberaliosios viešosios tvarkos transformacijos į anarchizmui būdingą tvarką prielaidomis. Tai reiškia, kad viešosios tvarkos įteisinimas pozityviosios teisės technine kalba silpnina visuomenės pasitikėjimą pačia tvarka ir jos galimybėmis garantuoti visuomenės saugumą.

Moralės vaidmens socialiniuose santykiuose ignoravimas „atveria kelią“ ne tik moraliniam pliuralizmui – skirtingų vertybinių sistemų koegzistavimui bei jų konkurencijai, bet ir demokratijos modelių konkurencijai. Palaipsniui moralinio pliuralizmo raidos sąlygomis įsigali pliuralistinės

¹⁵ Pound R. Interpretations of legal history. – Cambridge, 1942. P. 7.

¹⁶ Cotterrell R. Teisės sociologija. Įvadas. Kaunas: Dangerta, 1997. P.66.

demokratijos modelis. Šis modelis grindžiamas idėja, kad demokratija yra veiksmingesnė, kai tauta valdyje dalyvauja per atskirų visuomenės grupių konkuruojančius interesus. Pliuralistinės demokratijos modelio požiūriu demokratija yra tokia sistema, kurios daugelis organizacijų, veikiančių nepriklausomai nuo valdžios, siekdamos savo interesų daro jai spaudimą ir netgi meta jai iššūkį¹⁷. Taigi pliuralistinė demokratijos teorija sukonzentruoja dėmesį į organizuotas grupes ir iškelia naują demokratinio valdymo kriterijų: valdžia turi būti jautri ne viešajai visuomenės nuomonei, bet organizuotoms piliečių grupėms. Liberalioji viešoji tvarka tampa konkuruojančių grupių erdve ir manipuliacijų objektu. Todėl ji neišvengiamai tolsta nuo savo socialinės paskirties – garantuoti visuomenės saugumą.

Moralinio reliatyvizmo propagavimo sąlygomis rinkos reguliavimo atsisakymas valstybės mastu¹⁸ tapo esminiu liberaliosios demokratijos visuomenės narių stimulu įsisąmoninti „instrumentinį protą“. „Instrumentinio protas“ yra moderniojo mąstymo svarbiausias bruožas. Tai toks racionalumas, kurį pasitelkiame numatydami ekonomiškiausias priemones tikslams pasiekti. Jo sėkmės kriterijai yra maksimalus efektyvumas, geriausias išlaidų ir pelno santykis, kurio taikymas apėmė visas gyvenimo sritis, tame tarpe ir teisinę sistemą: sąmoningai galima elgtis priešingai teisės normų reikalavimams, nes apskaičiuojama, kad padaryta veika duoda daugiau naudos nei patiriama kentėjimų, kylančių iš maksimalios teisinės atsakomybės. Dažnai tikimasi išvengti teisinės atsakomybės arba bent sumažinti jos taikymo apimtį manipuliuojant žmogaus teisių ir laisvių absoliutinimu, pavyzdžiui, komercine paslaptimi, informavimo, saviraiškos laisve, nuosavybės ir kitomis teisėmis.

Moralinio reliatyvizmo ir rinkos sąveikos procese susiformavęs „instrumentinio proto“ kriterijų taikymas pamažu užvaldė pačią demokratiją. Demokratijos ir visuotinės komercializacijos sąryšis išplečia demokratijos subjektų ratą ir sąlygoja prieštaringos piliečio-vartotojo sampratos kūrimąsi. „Dabar žmonės daugiau reiškiasi kaip vartotojai; būtent tai lemia jų valdžią, todėl komercializacija tapo atvirkščiąja demokratizacijos pusė. Tai jėgos-dvynės, stumiančios pirmyn demokratijos bangą. Demokratizacijos dvilypė prigimtis – valdžios suteikimas žmonėms kaip

¹⁷ Джанда К., Берри Д. М., Голдман Д., Хула К. В. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / Пер. с англ. – Москва: „Российская политическая энциклопедия“, 2006. С.69.

¹⁸ Plačiau žiūrėti: Parsons W. Viešoji politika. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 21; .Schambeckas, Herbertas; Šlapkauskas, Vytautas; Sokolovas, Alfredas; Vaišvila, Alfonsas; Stoškus, Krescensijus; Kaluina, Andrius; Arlauskas, Saulius; Baublys, Linas; Petkuvienė, Rūta; Beinoravičius, Darijus. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 - 2007 m.) : kolektyvinė monografija. / Sudaryt. ir moksl. red. Alfonsas Vaišvila. -Vilnius : Mykolas Romeris universiteto Leidybos centras, 2009.P. 34-35.

piliečiui ir kaip vartotojui – leidžia paaiškinti, kodėl mažai kas drįsta kritikuoti vykstančią visuomenėje transformaciją¹⁹.

Demokratijos ir rinkos suaugimas pakeičia pačią demokratiją ir visuomenės struktūrą²⁰: Vakarų visuomenių sąmonę apvaldė komercializmas ir įsigali vartotojiškoji visuomenė, kurios vertybės žmonių ryšius paženkliną dviprasmybės ženklų²¹. Pavyzdžiui, valstybės pilietybė, viešoji tvarka suvokiama kaip individualaus vartojimo prekė, kaip valstybės ir visuomenės intereso grupių derybų objektas. Tai reiškia, kad šiuolaikinė demokratija jau nutolo nuo XX a. demokratijos, kaip tarnaujančios pilietinei visuomenei, sampratos. Todėl komercializmo paveiktą demokratiją linkstama vadinti post-demokratija, kuriai būdingos tokios tendencijos²²: 1) vis labiau nuvertinami valstybinių institucijų veiklos pasiekimai; 2) plečiasi viešojo sektoriaus privatizacija, ypač švietimo, sveikatos apsaugos ir kitų socialinių paslaugų komercializacija; 3) didėja transnacionalinių korporacijų ir lobistinių grupių vaidmens nacionalinėje politikoje ir teisėkūroje. Taigi demokratijos ir rinkos suaugimo poveikyje siaurėja viešoji tvarka ir dezorganizuojamas jos ir visuomenės saugumo užtikrinimo ryšys.

GLOBALIZACIJOS POVEIKIS LIBERALIOSIOS TVARKOS GARANTAMS: VALSTYBĖS IR PILIETINĖS VISUOMENĖS GALIŲ SILPNĖJIMAS

Tradiciškai išskiriami du liberaliosios tvarkos garantai – demokratinė valstybė ir pilietinė visuomenė. Tačiau demokratijos ir rinkos suaugimo procese radikaliai transformuojasi demokratija ir visuomenės struktūra. Šios transformacijos padariniai – valstybės politinės galios silpnėjimas ir vartotojiškos visuomenės įsivyravimas. Postdemokratinė tendencijų raidą neišvengiamai skatina globalizacija kaip augantis susisaistymas, nes sparčiai besikuriančios ir jau veikiančios virš valstybinės institucijos bei kiti socialiniai dariniai, pavyzdžiui, transnacionalinės korporacijos, įvairūs socialiniai judėjimai, įsibrauna į nacionalinės valstybės demokratinį valdymą ir įtakoja viešosios tvarkos spontanią raidą. Pavyzdžiui, šiuolaikinės vyriausybės perka transnacionalinių korporacijų sprendimą įkurti savo padalinius ir dažnai papildomai dar finansuoja bent dalį jų įkūrimo išlaidų. M. Castelio tyrimai įtikinamai atskleidė, kad „instrumentinę nacionalinės valstybės galią iš esmės pakirto pagrindinių ekonominės veiklos formų globalizacija, medijų ir elektroninės komunikacijos globalizacija, nusikalstamumo globalizacija, socialinio protesto globalizacija ir

¹⁹ Захария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. – Москва: Ладомир, 2004. С. 241.

²⁰ Simas Čelutka. Zygmunto Baumano vartotojiškumo teorijos profilis // internetinė prieiga: <2010-09-02, bernardinai.lt>.

²¹ Bauman Z. Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą. – Vilnius: Apostrofa, 2007. P. 9-10.

²² Крауч К. Постдемократия. - Москва: Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2010. С. 122-130.

tarptautinio terorizmo pavidalu besireiškianti maisto globalizacija²³. Viešosios tvarkos reikalavimai globalizacijos poveikyje vis dažniau tampa ne nacionalinės, o virš valstybinių subjektų konstravimo objektu (pvz., ES vartotojų apsaugos direktyvos).

Ypač pavojinga, kad globalizacija pagreitino ar „išlaisvino“ daug neigiamų socialinių reiškinių, kuriems suvaldyti nepakanka vienos valstybės galių, pavyzdžiui, demografinių ir ekologinės degradacijos pokyčių, atsilikimo ir skurdo, narkomanijos ir terorizmo, šešėlinės ekonomikos ir tarptautinio nusikalstamumo ir t.t. Svarbiausia yra tai, kad įprastos nacionalinio lygio socialinės kontrolės, koordinacijos ir valdymo priemonės praranda savo veiksmingumą globalizacijos apimtame pasaulyje. Todėl neatsitiktinai po Rugsėjo 11 – osios demokratinio pasaulio liberalioji viešoji tvarka labiau grindžiama ir toliau bus grindžiama griežtesnės formos imperatyvais, siekiant apsaugoti visuomenės saugumą. Ekonominės globalizacijos ir tarptautinio terorizmo persipynimo kontekste tenka spręsti visuomenės saugumo ir žmonių laisvės, implikuotų žmogaus teisėse, santykio problemą, kuri neturi baigtinio sprendimo. Todėl neatsitiktinai tarptautinė nevyriausybinė organizacija Human Rights Watch savo 2009 m. ataskaita²⁴ konstatuoja visuomenės saugumo siekimą žmogaus teisių įgyvendinimo ataskaitoje.

„Vyriausybės ar valstybės - demokratinės arba kitokios – sąvoka nebegali toliau paprastai būti sąvoka, tinkama tam tikrai uždarei politinei bendruomenei arba nacionalinei valstybei apibrėžti. Bendros politinės lemties bendruomenė – savo likimą sprendžiantis kolektyviškumas – negali būti toliau suvokiama kaip viena nacionalinė valstybė“²⁵. Anot D. Heldo, „šiandieninėje tarptautinėje santvarkoje tebegyvuoja suverenios valstybės sistema, o kartu plėtojasi daugialypės valdymo struktūros. Ši hibridinė sistema sukelia ne tik įtampas, bet ir aštrias priešpriešas. Nėra visiškai aišku, ar ji kaip nors sprendžia fundamentalias modernaus politinio mąstymo problemas, be kita ko, susijusias su tvarkos ir tolerancijos, demokratijos ir atsiskaitomybės bei teisėto valdymo pagrindimu“²⁶. Taigi tikrasis veikiantis globalaus valdymo subjektas globalizuotame pasaulyje yra tinklo valstybė, pavyzdžiui, Europos Sąjunga, sudaryta iš nacionalinių valstybių, tarptautinių institucijų, nacionalinių valstybių asociacijų, regionų bei vietos valdžios struktūrų ir nevyriausybinių organizacijų. Būtent tinklo valstybė svarsto, tvarko ir sprendžia globalines, nacionalines ir vietines problemas. Nacionalinė valstybė yra tik vienas šio tinklo galios mazgų, sąveikaujantis su kitais galios mazgais ir negalintis nesiskaityti su galingiausių tinklo interesų

²³ Castells M. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2. – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006. P. 291.

²⁴ Human Rights Watch 2009 m. ataskaita. <Prieiga per internetą tinklapyje www.hrw.org.>

²⁵ Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra. -Vilnius: Margi raštai, 2002. P. 482.

²⁶ Castells M. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2. – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006. P. 338.

vyravimu. Įvairių tinklo valstybės socialinių subjektų tarpusavio sąveika išryškina svarbiausius interesus, kurių įgyvendinimo procesuose persitvarko institucijos ir atskaitomybės mechanizmai, vyksta suverenios valstybės principų permąstymas. Kas ir kokiais pagrindais valdo tinklo valstybę? Į šiuos klausimus nėra pagrįstų atsakymų. Išskyla ir tinklo valstybės demokratijos paskirties klausimas, į kurį atsakyti nepakanka vien laikytis politikos valdų siaurinio ir individo pasirinkimo laisvės plėtimo ideologijos. Aštriai išskyla jų ribų problema. Todėl labai tikėtina, kad suaktualėjusios visuomenės saugumo užtikrinimo problemos bus sprendžiamos vis labiau orientuojantis į klasikinės socialinės tvarkos sampratą.

IŠVADOS

Socialinė tvarka yra bet kurios visuomenės atributas. Klasikinė socialinė tvarka susiklosto savaime pagrindinių individo poreikių įgyvendinimo procese ir funkcionuoja trimis būdais (formomis) – kaip moralė, religija ir teisė. Socialinės tvarkos formavimosi procese susiformuoja trys tradicinės visuomenės sąmonės formos ir socialinės institucijos - moralė, religija ir teisė. Šių socialinių institucijų pagrindu susiformuoja tradicinės visuomenės socialinė struktūra. Klasikinė socialinė tvarka yra svarbiausia tradicinės visuomenės saugumo forma.

Teoriniu požiūriu liberalioji viešoji tvarka gali būti tikslingai konstruojama, kai demokratija suauga su liberalizmu - moderniuoju politiniu mąstymu. Siekiant įteisinti praktines liberaliosios tvarkos konstravimo galimybes visuomenė demokratinio balsavimo būdu „pašalina“ iš viešojo gyvenimo dvi klasikinės socialines institucijas – moralę ir religiją. Liberaliosios demokratijos visuomenės „išlaisvinimas“ iš moralės ir religijos „varžtų“ leidžia valstybei paversti teisę moderniu (techniniu) politinės jėgos įrankiu, kuriuo konstruojama liberalioji viešoji tvarka ir pati visuomenė. Viešosios tvarkos įteisinimas pozityviosios teisės technine kalba silpnina visuomenės pasitikėjimą pačia tvarka ir jos galimybėmis garantuoti visuomenės saugumą.

Pliuralistinės demokratijos sąlygomis liberalioji viešoji tvarka tampa konkuruojančių visuomenės grupių erdve ir manipuliacijų objektu. Todėl ji neišvengiamai tolsta nuo savo socialinės paskirties – garantuoti visuomenės saugumą. Demokratijos ir rinkos suaugimo procese radikaliai transformuojasi demokratija ir visuomenės struktūra. Šios transformacijos padariniai – valstybės politinės galios silpnėjimas ir vartotojiškos visuomenės įsivyravimas. Liberaliosios viešosios tvarkos konstravimas tampa intereso grupių, siekiančių konkrečių tikslų, susitarimų objektu. Todėl viešoji tvarka, kaip ir pati visuomenė, praranda stabilumą. Globalizacijos poveikyje viešoji tvarka vis dažniau tampa ne nacionalinės, o virš valstybinių subjektų konstravimo objektu. Todėl labai

tikėtina, kad suaktualėjusios visuomenės saugumo užtikrinimo problemos bus sprendžiamos vis labiau orientuojantis į klasikinės socialinės tvarkos sampratą.

LITERATŪRA

1. Anzenbacher A. Etikos įvadas. - Vilnius, Aidai, 1995.
2. Bauman Z. Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą. – Vilnius: Apostrofa, 2007.
3. Berger P. L. Sociologija. Humanistinis požiūris. Kaunas: UAB “Litera”, 1995.
4. Berger P., Luckmann Th. Socialinės tikrovės konstravimas. -Vilnius: Pradai, 1999.
5. Berlin I. Vienovė ir įvairovė. – Vilnius: Amžius, 1995.
6. Habermas J. Theory and Praxis. – Boston: Beacon Press, 1974.
7. Castells M. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2. – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006.
8. Cotterrell R. Teisės sociologija. Įvadas. Kaunas: Dangerta, 1997.
9. Čelutka S. Zygmunto Baumano vartotojiškumo teorijos profilis // internetinė prieiga: <2010-09-02 , bernardinai.lt>.
10. Hayek Fr. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka. -Vilnius: Eugrimas, 1998.
11. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra. - Vilnius: Margi raštai, 2002.
12. Human Rights Watch 2009 m. ataskaita. <Prieiga per internetą tinklapyje www.hrw.org.>.
13. Jokubaitis A. Politika be vertybių. -Vilnius: Vilniaus universiteto TSPMI, 2008.
14. Maslow A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. -Vilnius: Mintis, 1989.
15. Parsons W. Viešoji politika. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
16. Pound R. Interpretations of legal history. – Cambridge, 1942.
17. Reynolds P.A. An Introduction to International Relations. - London: Longman, 1980.
18. Schambeckas, Herbertas; Šlapkauskas, Vytautas; Sokolovas, Alfredas; Vaišvila, Alfonsas; Stoškus, Krescensijus; Kaluina, Andrius; Arlauskas, Saulius; Baublys, Linas; Petkuvienė, Rūta; Beinoravičius, Darijus. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) : kolektyvinė monografija. / Sudaryt. ir moksl. red. Alfonsas Vaišvila. -Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
19. Джанда К., Берри Д. М., Голдман Д., Хула К. В. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / Пер. с англ. – Москва: „Российская политическая энциклопедия“, 2006.
20. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. – Москва: Ладомир, 2004.
21. Крауч К. Постдемократия. - Москва: Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2010.
22. Фукуяма Фр. Великий разрыв. - Москва: Издательство АСТ, 2003.

THE GROWING RELEVANCE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC ORDER AND SOCIAL SECURITY UNDER GLOBALISATION

Vytautas Šlapkauskas*
Mykolas Romeris University

Summary

The need to undertake the analysis of the relationship between social security and public order is stipulated by three global processes: 1) the formation of the information civilization; 2) the formation of

supranational political communities and new identities associated with them; 3) the expansion of globalisation. These global processes transform the guarantees of social security and public order.

The aim of this research is to uncover the fundamental transformations in the relationship between social security and public order that have resulted from the conflict between the social conditions dominant at the beginning of the information age and certain newly emerging factors.

The discourse of the relationship between social security and public order has demonstrated that:

1. Social security, as a form of individual and communal security, has essential significance. Society creates itself only in the course of following common norms of behaviour. Therefore, there is as much society as there is effective social order.

2. Liberal public order is a consequence of the interaction between the national democracy and the market. However, in the course of the interaction between the national democracy and the market, it has also become apparent that the nation state cannot ensure the effectiveness of the liberal public order. Therefore democracy should maintain and promote the role of the civil society as a warrant of public order.

3. Globalisation affects the warrants of liberal order. Under globalisation, the power of the state and civil society to ensure the effectiveness and security of the liberal public order grows weaker.

Keywords: public order, social security, democracy, market, globalisation.

Vytautas Šlapkauskas* Mykolas Romeris universiteto Teisė fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės sociologija, teisės filosofija, teisės edukologija.

Vytautas Šlapkauskas*, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Law Philosophy and History, professor.

Research interests: Philosophy of law. Sociology of law. Educology of law.